

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ АДМІНІСТРАЦІЇ ЛІНДОНА ДЖОНСОНА ЩОДО ІРАНУ (1964–1968 РОКІВ)

Розглянуто основні аспекти зовнішньої політики періоду адміністрації Ліндона Джонсона стосовно Ірану. Проаналізовано період формування відносин між урядами Сполучених Штатів Америки та Ірану.

The article deals with main aspects of the United States foreign policy towards Iran during L. Johnson administration. The author analyzed the period of building a relationship between the governments of the United States of America and Iran.

Дана стаття присвячена зовнішній політиці уряду Сполучених Штатів Америки стосовно Ірану у період з 1964 по 1968 року, а саме періоду адміністрації Ліндона Джонсона.

У сфері політичних та економічних інтересів Сполучених Штатів Америки Іран займав і досі займає пріоритетне місце завдяки своєму географічному положенню та нафтовим родовищам. Таке зацікавлення можна пояснити також тим, що Іран одна з найвпливовіших країн Близького Сходу, яка активно приймає участь у формуванні політики в регіоні.

Слід зазначити, що друга половина двадцятого століття ознаменувалася посиленням американських інтересів на Близькому Сході та стрімким розвитком відносин між Америкою та Іраном. Протягом тридцяти років між двома країнами формувалися основи дружби і співробітництва. У 1979 році Ісламська Революція в Ірані поклала кінець активній співпраці двох країн і релігійна верхівка Ірану оголосила США ворогом номер один.

Для того щоб зрозуміти причини явних антиамериканських настроїв, які охопили Іран у 1970-х роках та пояснити фактори, що призвели до розірвання відносин зі Сполученими Штатами Америки є важливим дослідити основні аспекти зовнішньої політики США стосовно Ірану після перевороту 1953 року. В цьому контексті важливо зазначити основні аспекти в зовнішній політиці Сполучених Штатів Америки щодо Ірану у 1960-х роках, а саме за часів адміністрації президента Ліндона Джонсона.

Необхідно наголосити, що дана проблема вже знайшла певне відображення у зарубіжній літературі, але майже не досліджувалася вітчизняними фахівцями.

Досить важливим і достовірним джерелом з даної проблеми є збірка документів з зовнішніх відносин, що видається Державним департаментом Сполучених Штатів Америки "Зовнішні відносини Сполучених Штатів"[1, 8] за 1961-1968 роки, в якій надруковані документи державного значення. Також вагомим джерелом під час підготовки даної статті стала промова Імама Хомейні [10].

Досить важливим джерелом інформації з даного питання є періодичні іранські газети: "Кейхан Інтернешнл", "Етelaат", "Пейгаме Емруз"[7, 6, 3].

Якщо говорити про дослідників, які піднімали цю проблему, то, в першу чергу слід назвати працю американського професора Джеймс А. Білла [2], який на широкій джерельній базі досліджує американо-іранські відносини у XX ст. Разом з тим звертає увагу на той факт, що головні думки дослідника були більше зосереджені на персоналіях як з іранської так і з американської сторони. Це на наш погляд не зовсім повно відображає події того часу.

Всі вищезазначені роботи є важливими, але, не досить широко охоплюють події того часу, не дають відповіді на деякі питання. Тому автор даної статті робить спробу ще раз розглянути певні аспекти політики Сполучених Штатів Америки щодо Ірану у 60-х роках XX ст. і тим самим розширити дану проблему у науковому значенні.

Відразу необхідно підкреслити, що за часів президентства Ліндона Джонсона відносини між США та Іраном набули дещо іншого характеру у порівнянні з періодом адміністрації Кеннеді. Хоча Ліндон Джонсон і під-

тримував політику впровадження реформ в Ірані, так звану "Білу Революцію", яку було започатковано з ініціативи Кеннеді, але контроль над діями уряду шаха Мухаммеда Рези Пехлеві був послаблений. Хоча, в цілому, відносини між двома країнами в той час ще є досить міцними, а доказом поглиблення відносин між керівниками США та Ірану слугують численні візити як шаха, так і інших високопосадовців до США, та американських чиновників вищого рангу і бізнесменів до Ірану. Наприклад, шах з офіційними візитами побував у Сполучених Штатах Америки у липні 1964 року, серпні 1965 та червні 1968 року, також він зупинявся на деякий час в Нью-Йорку у травні 1965 року. Іранські і американські високопосадовчі особи обмінювалися візитами у цей період. Прем'єр-міністр Ховеїда у грудні 1968 року прибув до Америки з тижневим візитом, який широкого висвітлювався в пресі. В свою чергу, Девід і Джон Рокфеллери саме в цей період їздили в Іран, де вели переговори з Іранським керівництвом. В квітні 1968 року в Тегерані відбулася конференція про права людини, куди, як голова делегації прибув Рой Уілкінс, що мав завданням відбивати критичні напади щодо абсурдності проведення такого направлення конференцію в країні, де панує жорстокий поліцейський режим та репресії [2, с.169]. На думку автора, обмін візитами у другій половині шістдесятих років двадцятого століття свідчить про формування досить дружніх відносин між двома країнами в порівнянні з попереднім періодом адміністрації Кеннеді.

В той же час, у контексті зовнішньої політики США щодо Ірану в період адміністрації Джонсона, варто згадати угоду про імунітет 1964 року, а саме: надання спеціальних пільг для американців, що проживали в Ірані і, вихід на політичну арену Ірану релігійного лідера Аятоли Хомейні. В період, коли в США президентську посаду обіймав Ліндон Джонсон, Іран переживав наслідки економічного спаду 1959-1963 років, який особливо відчували нижчі прошарки населення країни. Прем'єр-міністр Мансур, спробував погасити бюджетний дефіцит у 300 млн. дол. підвищенням податків на паливо і газ. Але оскільки газ був основним засобом для опалення, податки викликали хвилю незадоволення і Мансур змушений був відмовитися від такого способу відшкодування дефіциту. Таким чином економічна ситуація в країні була досить нестабільною.

Саме за таких політичних та економічних обставин 13 жовтня 1964 року Меджліс прийняв закон, який надавав американським військовослужбовцям, що проживали в Ірані, і їх сім'ям повний дипломатичний імунітет. Це фактично звільняло американців, які працювали на позиціях військових радників, від іранських законів; американські військові чиновники більше не могли бути притягнуті до відповідальності в іранських судах за будь-які порушення, що були вчинені ними в Ірані.

Ту т важливо було б згадати, що Міністерство Оборони США активно проштовхувало цей закон ще з 1962 року [8, с. 519-520]. Це були неодноразові спроби переконати іранський уряд прийняти політику, яка явно не укріпляла національні інтереси країни. Розуміючи, що закон викличе засудження з боку народних мас, шах і його радники у Міністерстві Закордонних Справ намагалися протистояти американському тиску.

Варто зауважити, що ще у березні 1962 року американське посольство в Тегерані офіційно звернулося до іранського уряду з пропозицією щоб американські військовослужбовці отримали імунітет, який передбачався для членів адміністративного та технічного персоналу в "додатку до заключного акту Конвенції ООН про дипломатичні імунітети", що був підписаний у Відні 18 квітня 1961 року. Представники американського уряду в Ірані дещо переглянули цей додаток і запропонували "для досягнення більш чіткого і згадженого виконання вищезазначеного принципу надати імунітет будь-якому цивільному або військовому службовцю Міністерства оборони Сполучених Штатів Америки та їх сім'ям, які перебувають на території Ірану. На дану пропозицію іранське Міністерство закордонних справ відреагувало 17 листопада 1963 року нотою, в якій зазначалося, що для вирішення даного питання потрібно скликати спеціальну комісію, в юрисдикцію якої входить питання визначення американських громадян, що перебували на території Ірану, які відповідають за своїм статусом особам зазначеним у Віденській Конвенції, і мають право на отримання імунітету. Після того як комісія приймає рішення щодо імунітету пропозиція передається на розгляд і голосування до меджлісу. Через місяць посольство Сполучених Штатів Америки надіслало ноту до МЗС Ірану, де, зокрема, нагадувалося про те, що "військові і цивільні службовці Міністерства оборони США і їх сім'ї перебувають на території Ірану згідно домовленостей і угод між урядами двох країн про військову допомогу і консультації".

Уряди США та Ірану обмінялися ще кількома нотами і вже в кінці 1964 року іранський уряд погодився подати на голосування в меджліс пропозицію США[1]. В решті решт іранські урядовці ухвалили "Угоду Про імунітет". Проголосувало: 74 – за і 61 – проти угоди. [9].

Формат американської угоди про статус сили був розроблений ще на початку 1950-х років для американських військ, дислокованих в країнах НАТО. Ці угоди паралельно юрисдикції полягали, на самперед, в тому, що як Сполучені Штати Америки, так і країна, в якій знаходяться війська, здійснюють юридичне управління. Так, наприклад, якщо за скоєний американцями злочин уряд США вирішує уникнути судового процесу, то це може зробити країна, що приймає військових. На відміну від угоди про статус сили, які відносяться до більшості американських військовослужбовців, що перебувають закордоном, в Ірані, за новою угодою, США надається виняткова кримінальна юрисдикція по відношенню до всіх американських співробітників, яка діятиме в будь-який час. За угодою, Іран відмовляється від судового переслідування за злочин, навіть у випадку, якщо американська влада, зі свого боку, вирішила уникнути переслідування. За винятком договору з Західною Німеччиною, ірано-американська угода була безпрецедентною. Угода робила недійсним будь-який іранський правовий контроль, а імунітет поширювався на досить велику кількість американських службовців[1].

Передбачаючи які наслідки для американсько-іранських відносин матиме угода про імунітет деякі посадові особи Державного Департаменту США робили спроби переглянути та пом'якшити її умови, але їм це не вдалося. В той же час деякі дослідники-іраністи, спостерігаючи за подіями в Ірані, дозволяли собі критичні висловлювання в бік американського уряду. Так, професор Гарвардського університету Янг у 1965 року зазначав "іранська преса відобразила бурхливу негативну реакцію народу відразу після укладання угоди, зазначається уряд, що пішов на її підписання". Той самий професор у 1969 році зазначав що "угода про імунітет була катастрофічною помилкою для американських

інтересів в Ірані, що такий деспотичний акт був витлумачений як знак грубого імперіалізму"[2].

Реакція народу була миттєвою. Іранські націоналісти висловлювали обурення незалежно від своїх політичних уподобань. Невдоволення народних мас стало ще відчутніше коли 25 жовтня 1964 року, а саме через 12 днів після того як Меджліс проголосував за угоду про імунітет, парламент проголосував за те, щоб затвердити законопроект, який би дозволив іранському уряду погодитися на кредит у 200 млн. дол., що надавався американськими приватними банками та гарантувалися урядом США (а саме бонус в 185 млн.дол. від п'яти офшорних нафтових концесій США і західноєвропейських фірм та в 15 млн. дол. за додаткову нафтову угоду з Консорціумом). Цей кредит мав покращити фінансову ситуацію в країні, але Махаммад Реза Пехлеві вирішив використати ці гроші на закупівлю найсучасніших видів військової техніки. Було очевидно, що ці гроші були "політичним хабаром" за прийняття нового закону про імунітет [1,10].

Для чіткого розуміння причин виникнення і поступового поширення антиамериканських настроїв, що почали панувати в іранському суспільстві за декілька тижнів після підписання угоди про імунітет треба сказати декілька слів і про діяльність релігійного лідера Ірану Аятоли Хомейні.

26 жовтня 1964 року в Тегерані відбувся виступ релігійного лідера Аятоли Хомейні, який публічно засудив угоду про імунітет. Його промова, як зазначає більшість з дослідників, була однією з найважливіших політичних заяв, зроблених в Ірані у двадцятому столітті. Хомейні говорив чітко, емоційно і спирався на факти. Те, що промова була переконливою, підтверджує кількість людей, які підтримали Хомейні. Головна суть промови зводиться до того, що "гідність Ірану була знищена" і що "віднині в країні буде безкарне свавілля американців"[10]. Хомейні чітко зазначив в чому полягала угода, а саме, що "на розгляд меджлісу було подано закон, згідно з яким Іран хоче приєднатися до Віденської конвенції. Разом з законом було подане положення, за яким всі американські радники і їх родини, технічні та адміністративні посадові особи та службовці та всі хто з ними пов'язаний мають правовий імунітет у відношенні будь-яких злочинів, які можуть бути ними вчинені в Ірані. Іранські суди не мають права судити американців, а їх справи мають бути відправлені до США".[10] В своїй промові релігійний лідер засуджував будь-яку експансію, як радянську чи англійську, так і американську, але підкреслив, що на даний момент "найбільший ворог Ірану – Америка". За цю промову 4 листопада 1964 іранський уряд вислав Хомейні з Ірану. Хомейні часто згадував про цю угоду у своїх промовах навіть після Ісламської Революції 1979 року.

Варто зауважити, що американські дипломати приділяли більше уваги підтримці уряду шаха і мало звертали увагу на ті настрої, які панували в іранському народі. Так, посол США в Ірані Мейер у серпні 1966 року заявив, що відносини між США і Іраном "ніколи ще не були настільки міцними як сьогодні" [7]. Американські високопосадовці не бачили, і не хотіли бачити посилення антиамериканських настроїв в Ірані. Це була їх помилка.

Разом з тим, необхідно наголосити, що США були зацікавлені не лише тільки у політико-економічному посиленні Ірану; вони укріплювали його військово-економічний потенціал, розглядали його як "бастіон" свого впливу на Близькому та Середньому Сході. Укріплюючи Іран, США мали на меті в подальшому надати в його розпорядження контроль над усім районом Перської затоки, оскільки їх хвилював розвиток національно-визвольного руху в арабських країнах і можливість скорочення потоку нафти і відповідно доходів від країн з прогресивними режимами[1].

Важливо зазначити, що Мухаммед Реза Пехлеві підтримував американську політику на Середньому Сході. Американські і іранські інтереси співпадали в цьому регіоні. Зокрема шах Ірану відчував неприязність до президента Єгипту. Він критикував і засуджував радикалізм Насера майже під час кожної зустрічі з американськими дипломатами. Під час офіційного листування з Ліндоном Джонсоном шах пише про сусідні з Іраном країни, зазначаючи, що Єгипет отримує військовий інвентар від Радянського Союзу і у разі, якщо президента Насера "попросять" втрутитись, останній буде готовий здійснити інтервенцію.[12]

Про свою підтримку політики Сполучених Штатів Америки у В'єтнамі шах неодноразово згадував під час зустрічей з офіційними представниками американського уряду.[11]

Іранська преса певною мірою відображала політичні та економічні настрої американських правлячих кіл та бізнесменів стосовно Ірану. Так, у червні 1966 року президент одного з американських банків Рудольф Петерсон, коли виступав в ірансько-американському товаристві з доповіддю на тему "неореалізм у зовнішній політиці США", особливо підкреслив, що приватні банки США "довіряють іранській економіці і готові вести переговори з представниками іранських ділових кіл про економічне співробітництво, вигідне для обох сторін" [3, 2.06.1966]. Це свідчить про те, що американські ділові кола були рішуче налаштовані на співпрацю з іранською економікою.

Під час перебування в Ірані у квітні 1967р. Річард Ніксон заявив кореспонденту іранської газети "Кейхан Інтернешинал", що американський уряд мусить допомогти Ірану стати "сильним" і особливо підкреслив, що США зацікавлені мати "сильних друзів і союзників". Для цього США забезпечують зброєю іранську армію, надають їй необхідне спорядження, навчають іранський командний склад за американським взірцем. Американська преса писала про Іран під час візиту шаха у Вашингтон 22-24 серпня 1967 року як про "одного з найвірніших друзів Америки на Близькому та Середньому Сході", а про шаха – як про "особистого друга" президента США Ліндона Джонсона. [3, 23.04.1967]

"Одним з найважливіших результатів переговорів шаха у Вашингтоні", як зазначали іранські газети у вересні 1967 р., "було підтвердження Сполученими Штатами Америки життєво важливою ролі Ірана в заповненні вакууму в районі перської затоки після виводу з цього району англійських військ" [6, 4.09.1967].

Те, що Мухаммед Реза Пехлеві дав згоду на заміну британських військ іранськими у зоні Перської затоки, для того щоб зберегти вакуум сили в цьому регіоні є підтвердженням підтримки політики, яку проводили США у В'єтнамі. Шах Ірану наголошував на тому, що розуміє наскільки виснажливою для Сполучених Штатів Америки є війна у В'єтнамі і чому забезпечення стабільності у близькосхідному регіоні за допомогою американської армії на той момент було проблематичним для США[11].

Варто згадати про ще один важливий аспект в зовнішній політиці США стосовно Ірану, а саме: численні поставки зброї та військового спорядження. В 1967-1968 роках Сполучені Штати Америки продали Ірану в кредит зброї приблизно на 96 млн.дол., у 1969-1970 роках продаж військової техніки складав вже близько 289 млн.дол. [2, с.159]. Це говорить про серйозні стосунки у військовому співробітництві на той час.

У 1967 році у меморандумі до Президента Ліндона Джонсона один з американських дипломатів, Мак Намара писав: "Поставки військового спорядження забезпечили роботою 1,4 мільйона людей в Сполучених Штатах Америки за один рік і принесли понад 1 млрд.

дол. прибутку у американській промисловості протягом останніх п'яти років.....Програма продажу військового спорядження передбачає менше семи відсотків від військового виробництва Сполучених Штатів Америки і здійснюється не для того, щоб зробити його бізнесом для американської індустрії, але фактом залишається те, що імпорт забезпечує робочі місця та має певні вигоди для економіки США в цілому". Це було одним з вагомих аргументів для збільшення експорту зброї та військового спорядження в Іран у 1960-х роках [4]. Поставка зброї та військового спорядження було першочерговим питанням для шаха Мухаммада Рези Пехлеві. На думку автора, саме те, що адміністрація Джонсона йшла на поступки шахові у забезпеченні Ірану новітньою зброєю та військовим спорядженням, а шах, в свою чергу, не перешкоджав розвитку американського бізнесу в Ірані і можна назвати тим "покращенням у відносинах" між двома країнами.

Можна зробити висновок, що на зовнішню політику Сполучених Штатів Америки часів адміністрації Джонсона впливало декілька факторів. По-перше, президент Джонсон сам був прихильником політики сили. Не дивлячись на те, що президент підтримував економічний розвиток, соціальну справедливість і політичні реформи в Ірані, основна увага приділялася посиленню військової могутності Ірану. По-друге, США були втягнуті у виснажливу війну у В'єтнамі, а шахський уряд підтримував політику США у цій війні, що сприяло зближенню двох урядів. По-третє, іранський уряд засуджував політику єгипетського президента Насера. І останнє, найважливіше, це багаті нафтові поклади Ірану.

З іншого боку, підписання угоди про імунітет, ініційованою урядом США, мало негативні наслідки для відносин між Іраном та Сполученими Штатами Америки, викликало невдоволення народу та активізацію релігійної еліти країни.

Таким чином, період правління адміністрації Джонсона у зовнішніх відносинах з Іраном ознаменувався домінуванням політики підтримки режиму Пехлеві і ігнорування позицій і потреб іранського народу в цілому. Зростаюче невдоволення народу Ірану політикою власного уряду, поставками зброї та військового спорядження, наданням спеціальних повноважень американським громадянам, що перебували на території Ірану і втручанням американського уряду у внутрішні справи країни викликали антиамериканські настрої та зрештою призвели до проголошення Америки ворогом Ірану.

1. Foreign Relations of the United States, 1964-1968. vol.XXII. Iran // http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xxii. 2. James A. Bill. The Eagle and the Lion: the tragedy of American-Iranian relations.- New Haven-1988. – с.520. 3. Інтерв'ю кореспондента перської газети // Kayhan International. – Teheran. -1966, 1967. 4. Memorandum, Robert McNamara to the President, 9.02.1967 // http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xxii/s.html. 5. Telegram From the Embassy in Iran to the Department of State // http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xxii/html. 6. Інтерв'ю кореспондента іранської газети // اطلاعات // Еттелаат. – Тегеран.-1967. 7. Інтерв'ю кореспондента іранської газети // پیغام امروز /Пейгам-е емруз. –Тегеран.- 6.08.1966. 8. Foreign Relations of the United States, 1961-1963, vol. XVII, ed. by Nina J. Noring. – Washington: United States Government Printing Office. – 1994. 9. Telegram From the Embassy in Iran to the Department of State. Tehran, October 14, 1964 // http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xxii/f.html. 10. Запис промови Аятоли Хомейні у 1964 році // <http://74.125.77.132/search?q=cache:E4mBzEmfEfoJ:www.truevo.com/Khomeini-i-Shah-capitulation-to-US-English-subtitles/id/2831279549+speech+of+Khomeini+1964&cd=7&hl=uk&ct=clink&gl=ua>. 11. Telegram From the Embassy in Iran to the Department of State/ Tehran, November 2, 1966 // Foreign Relations of the United States, 1964-1968. vol. XXII. Iran// http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xxii. 12. Letter From the Shah of Iran to President Johnson // Tehran, January 7, 1964 // Foreign Relations of the United States, 1964-1968. vol.XXII. Iran// http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xxii.

Надійшла до редколегії 30.04.09